

MARTIN EHALA

VENEKEELSE PÕLISVÄHEMUSE SÜND

Üks levinumaid eksijäreldusi pronksiöö sündmustest on olnud integratsiooni kuulutamine läbikukkunuks. Viimase 15 aasta arengusuundade vähegi põhjalikum analüüs näitab, et olukord on suuresti vastupidine: integratsioon on olnud kiire ja ulatuslik, arvesse võttes seda, kui pikaajalised on identiteeti puudutavad muutused üldiselt. Sellega on kaasnenud mitmesuguseid protsesse – ühest küljest on tänu lõimumisele venekeelsete üldine eneseteadlikkus ja kodutunne Eesti suhtes oluliselt tõusnud, samas on venekeelsete suurem osalus Eesti asjades tekitanud mõlema rahvusrühma konservatiivsemas pooles hirmu etniliste piiride hägustumise pärast. Hirme on võimendanud ideoloogiline vastasseis Venemaaga, mis on sundinud Eesti riiki oma väärtuste kehtestamiseks rõhutama venekeelsete marginaalsust meie ühiskonnas. Pronksiöö kriis lihtsalt näitas, et Eesti riigi ideoloogilised alused ja ühiskondlik süsteem on viimase 15 aasta jooksul rahvussuhetes toimunud protsessidele kitsaks jäänud. Selle tagajärjel on kujunemas ummikseis, mis võib olulisel määral pidurdada Eesti ühiskonna edasist arengut.

1990. aastate esimene pool: vastandumiselt privatiseerumisele

Ajalugu annab raamistiku, mille põhjal konstrueeritakse ideoloogia ja sellele tuginevad kollektiivsed identiteedid. Loomulikult on ajaloomälu valikuline, tõstab esile teatud sündmusi ja vaikib maha teised. Sellise valiku kaudu kujuneb narratiiv, mis defineerib, kes ollakse, millised on suhted teiste etniliste rühmade ja rahvastega ning millised arenguteed on avatud tulevikus. Olenevalt sellest, milline on niiviisi esile toodud ajalooline saatus, valitakse ka reaktsioonid ühiskonna ees seisvatele väljakutsetele. Ühine arusaam ajaloost soodustab ühtesid lahendusvariante, muudab teised vähetõenäoliseks ja väga suure tõenäosusega välistab kolmandad. Mõnes mõttes moodustab ajalugu ühiskonna “harta”, mis määratleb eksistentsiaalselt tähtsad väärtused, suhted ja valikud.¹

Taasiseseisvumisjärgse Eesti ühiskonna ideoloogiliseks nurgakiviks sai Molotovi-Ribbentropi pakti olemasolu ja ebaseaduslikkuse tunnustamine. See andis moraalise aluse Eesti iseseisvuse taastamiseks ning

¹ J. H. Liu, D. J. Hilton, Social representations of history and their role in identity politics. *British Journal of Social Psychology*, 2005, kd 44, lk 537–556.

94 KUNST

KUNST 95

Eestis elavate etniliste rühmade staatuse ja võimusuhte muutmiseks. Ühes muutustega võimusuhtes muutusid järsult ka senised identiteedikategooriad ja nende sisu. Kui laulev revolutsioon algas identiteetide vastandamisega eestlaste ja venekeelsete vahel, siis N. Liidu kokkuvarisemine tõi kaasa tollase riigiidentiteedi – nõukogude rahva kategooria – kollapsi tervikuna, kuigi mitte kohe – 59% venekeelsest kogukonnast pidas end 1993. aastal veel nõukogude kultuuri esindajaks. Ülejäänute jaoks tähendas see siiski moraalselt ebaõigetele alustele rajatud enesemääratluse hülgamist, mida hakkas asendama etniline, piirkondlik või keeleline identiteet – nii näiteks tõusis samastumine vene identiteediga eesti venekeelsete seas 85 protsendilt 1992. aastal 92 protsendini 1993. aastal.²

Eesti iseseisvuse künnisel lootis venekeelne kogukond, et Eestis kehtestatakse kaks riigikeelt ja kõik alaliselt Eestis elavad mitte-eestlased saavad kodakondsuse, aga need illusioonid purunesid üsna kiiresti. Nagu märkis Lilia Sokolinskaja hiljem 1990. aastate alguse meeolusid iseloomustades – “Eesti pööras kogu oma viha nõukogude režiimi vastu siinsetele venelastele, tehes nad vastutavaks kõige halva eest”.³ Nii sattus pärast riigiidentiteedi hülgamist surve alla ka venelaste etniline identiteet.

Seda süvendas omakorda 90ndate alguse Eesti rahvuspoliitika, mille enam või vähem otseseks eesmärgiks oli monoetnilise riigiriigi taastamine. Loodeti ja soodustati etniliste venelaste naasmist ajaloolisele kodumaale, kavandati ranget kodakondsuspoliitikat, mis oleks andnud nõukogude ajal sisse rännanud venekeelsetele sisuliselt illegaalsete immigrantide staatuse.

Ehkki karm poliitiline retoorika ei realiseerunud kogu oma jäikuses, tõi see ikkagi kaasa suure osa venekeelse kogukonna liikmete väljatõrjumise riigitasandi poliitikast ning sellega kaasnes venekeelsete kaugenemine Eesti ühiskondlikust elust ka üldisemalt. Seda perioodi võiks vaadelda vene identiteedi privatiseerumisenä Eestis.

Privatiseerumine on identiteedinihe, mille puhul ei võeta uusi identiteedikategooriaid vastu, kuid ei olda nendega ka avalikus opositsioonis. Vana identiteet säilitatakse erasfääris, jättes välja kogu ühiskondliku mõõtme. Privatiseerumine on tüüpiline strateegia totalitaarsetes ühiskondades või ka võimusuhte radikaalse muutumise järel, kui inimesed ei soovi uut väärtussüsteemi vastu võtta, aga vana avalikult säilitada pole võimalik.⁴

Kõige selgemalt avaldus privatiseerumine selles, kuidas aastatel 1991–1993 venekeelsete väärtussüsteemis kahanes

² M. K i r c h, A. K i r c h, Ethnic relations: Estonians and non-Estonians. *Nationalities Papers*, 1995, kd 23, nr 1, lk 53.

³ L. S o k o l i n s k a j a, Intervjuu Lidia Sokolinskajaga. Rmt-s: Integratsioonimaastik – üksikõiksusest koosmeeleni. Toim. A. Laius, I. Proos, I. Pettai. Tallinn, 2000, lk 7.

⁴ J. T o d d, Social transformation, collective categories, and identity change. *Theory and Society*, 2005, kd 34, lk 429–463.

võimu omamise ja eneseteostuse kui väärtuste tähtsus, samas kui eestlaste väärtusüsteemis nende väärtuste kaal tõusis. Ühtlasi kasvas sel perioodil venekeelsete väärtushinnangutes oluliselt sõprade, perekonna ja elumugavuste väärtustamine.⁵ Väga iseloomuliku erinevusena ilmnas asjaolu, et kui eestlased rajasid oma identiteedi suuresti ajaloonarratiivile, siis venekeelsete jaoks mängis vene ajalugu identiteedi määratlemisel üsna tagasihoidlikku rolli – kümnest vastajast märkis seda oma identiteedi juures olulise tegurina vaid neli.⁶

Eestlaste väärtuspildis oli üheks liikumapanevaks jõuks kindlasti ka mure oma rahvuse püsijäämise pärast, ja see mure oli otseselt seotud venelastega: veel 1999. aastal pidas 63% eestlasi rahvusliku ohu allikaks Eesti venekeelseid.⁷ Seega oli laulva revolutsiooni käigus konstrueeritud eestlaste identiteet selgelt ennast kehtestava ja venelastele vastanduva iseloomuga. Kui N. Liidu lagunemise perioodil oli see edasiviivaks jõuks, siis iseseisvas Eesti Vabariigis hakkas see üsna kiiresti pidurdama ühiskondlikku arengut.

Muutused eestlaste hoiakutes ja väärtustes toimusidki 1990. aastate keskel, kui sai selgeks, et venekeelne kogukond jääb

püsivalt Eestisse. Nii ilmnas 1996. aasta uuringutes juba selgelt valdava osa eestlaste soov venekeelset kogukonda integreerida: 26% soovis seda kindlasti, 40% pidas seda ilmselt vajalikuks. “Eestlaste jaoks tähistas see väsimist emotsionaalsest vastasseisust, soovi olla pragmaatilisem.”⁸

1990. aastate teine pool: integratsiooni mesinädalad

1990. aastate teine pool oli ilmselt kogu taasiseseisvumisjärgse aja jooksul kõige positiivsemate integratsioonihoiakutega periood niihästi eestlaste kui ka venekeelsete hinnangutes. Sajandi lõpuks olid eestlased muutunud märksa tolerantsemaks venekeelsete suhtes. Kolmandik neist oli valmis integratsioonile aktiivselt kaasa aitama, kolmandik oli jõudnud vähemuste väärtustamise faasi, mida Iris Pettai pidas uueks trendiks eesti rahvussuhetes.⁹ Ka kaks kolmandikku venekeelsetest väljendas soovi tihendada suhtlemist eestlastega ja leida eestlastest sõpru.¹⁰

Majandusliku integreerituse osas olid venekeelsed küll mõnevõrra nõrgemal positsioonil, kuid jaotumus eri taseme töökohtade vahel oli peaaegu võrdne.

⁵ T. V i h a l e m m, Vene vähemuse väärtusorientatsioonid, referents-rühmad ja igapäevastrateegiad Eesti ühiskonnas 1991–1995. Rmt-s: Vene noored Eestis: Sotsioloogiline mosaiik. Toim. P. Järve. Tallinn, 1997, lk 33, 35.

⁶ A. V a l k, Eestlaste ja venelaste ajaloolisest identiteedist. Sealsamas, lk 97.

⁷ I. P e t t a i, Eestlaste ja mitte-eestlaste integratsiooniparadigma. Rmt-s: Integratsioonimaastik – ükskõiksusest koosmeeleni, lk 95.

⁸ Sealsamas, lk 98.

⁹ Sealsamas.

¹⁰ I. P r o o s, Eesti keele tähendus mitte-eestlaste integratsioonis. Rmt-s: Integratsioonimaastik – ükskõiksusest koosmeeleni, lk 113.

Seega ei tajutud majanduslikku ebavõrd-
sust otseselt ja ülekohtuselt rahvuspõhise-
na. Toimus ka mõningane väärtuste üht-
lustumine: venekeelsed olid üsna suurel
hulgal hakanud jagama eestlastega sama
hoiakut, et hea hariduse ja visa tööga on
Eestis võimalik elus edasi jõuda.¹¹

Olulisel määral kasvas eesti keele os-
kuse kui sotsiaalse kapitali tähtsus. Kui
1990. aastal pidas vaid 30% venekeelseid
eesti keele oskust vajalikuks, siis 1995.
aastal oli see saavutanud 82% taseme.¹²
Märgatavalt kasvas eesti keele oskajate
hulk: kui 1993. aastal vastas vaid 13%
venekeelseid, et valdab eesti keelt vabalt
või küllalt hästi, siis 1999. aastaks oli
selliste hulk vastanute seas 29%. Sama
ajavahemiku jooksul kahanes eesti keelt
üldse mitte oskajate hulk 42 protsendilt
33 protsendile.¹³ Seega 67% venekeelseid
valdas 1999. aastal eesti keelt vähemalt
rahuldavalt, samas kui 1993. aastal oli
neid vaid 43%. Isegi kui need arvud ei
kajasta tegelikku keeleoskust päris adek-
vaatselt, väljendab see üldist tunnustavat
hoiakut eesti keele oskuse vajalikkuse
suhtes.

Tunduvalt oli 1999. aastaks tõusnud
Eesti kodakondsuse väärtustamine vene-
keelsete hulgas. Kui 1993. aastal soovis

Eesti kodakondsust 48%, siis 1999. aastal
tervelt 71%. Tegelik Eesti kodakondsuse
omandanute hulk oli sajandi lõpul 29%
venekeelsest kogukonnast.¹⁴ Võib ilmselt
väita, et selle perioodi lõpuks oli märki-
misväärne osa venekeelsetest aktseptee-
rinud Eesti riiki ja soovis selle ülesehitami-
sel kaasa lüüa. Aktiivsus ei haaranud siiski
kõiki eluvaldkondi: 70% venekeelseid olid
ükskõiksed Eesti poliitika vastu.¹⁵

Kui analüüsida selle perioodi identitee-
tide dünaamikat, siis osa venekeelsete ja
osa eestlaste väärtustes, hoiakutes ja prak-
tikates hakkasid toimuma nihked vastas-
tikuste sarnasuste suurenemise suunas.
Selline areng viitab identiteetide integ-
ratiivsele dünaamikale – mõningate uute
väärtuste omaksvõtmisele ja mõnede va-
nade väärtuste tähtsuse kahanemisele ula-
tuses, millega leppimine ei nõuaks oluliste
väärtuste hülgamist või vastuvõetamatute
väärtuste aktsepteerimist.¹⁶

Esitatud andmete põhjal võib järelda-
da, et sellised identiteedinihked puuduta-
sid 90ndate teisel poolel umbes veerandit
kuni kolmandikku mõlemast rahvusrüh-
mast. Seda lähenemist toetas ka ajakirjan-
dus, kus kogukondi tervikutena ja seetõttu
stereotüüpsemalt käsitlevad vaatenurgad
taandusid isikukesksemate ees.¹⁷

¹¹ T. V i h a l e m m, Vene vähemuse väärtusorientatsioonid, referents-rühmad ja igapäeva-
strateegiad Eesti ühiskonnas 1991–1995, lk 37.

¹² T. V i h a l e m m, Vene elanikkonna eesti keele oskus, kasutamine ja hoiakud selle oman-
damise suhtes 1990–1995. Rmt-s: Vene noored Eestis: Sotsioloogiline mosaiik, lk 249.

¹³ I. P r o o s, Eesti keele tähendus mitte-eestlaste integratsioonis, lk 107.

¹⁴ I. P e t t a i, Eestlaste ja mitte-eestlaste integratsiooniparadigma, lk 82.

¹⁵ I. P r o o s, Eesti keele tähendus mitte-eestlaste integratsioonis, lk 123.

¹⁶ J. T o d d, Social transformation, collective categories, and identity change.

¹⁷ T. T a m m p u u, Sallivus ja rahvussuhted eestikeelses ajakirjanduses. Rmt-s: Integratsioon
Eesti ühiskonnas. Monitooring 2000. Toim M. Lauristin ja R. Vetik. Tallinn, 2000, lk 5.

Oluliselt kahanes vastandava identiteedi konstrueerimine eesti keeleruumis. Vastandavat identiteeti iseloomustasid hoiakud, et venekeelsed ei ole ustavad Eestile, Eestit ei saa pidada nende kodumaaks ja nende lahkumine oleks Eestile kasulik. Selliste hoiakute kandjaid võis perioodi lõpul olla umbes viiendik eestlastest,¹⁸ nende arvamus kajastus küll sageli ajalehtede lugejakirjades, kuid ametlikest seisukohavõttudest oli vastandavat identiteeti taastootev retoorika sajandi lõpuks kadunud.¹⁹

Ka Eesti venekeelses meedias oli sel perioodil vastandav identiteeditiloomine nõrk ja süsteemitu ning selle populaarsuse väljavaateid ei hinnatud heaks.²⁰ Võib oletada, et sel perioodil iseloomustas osa venekeelsete identiteeti adapteerumine – võetakse küll omaks uued praktikad, kuid hoitakse oma identiteeti ja selle kategooriad sellest lahus. Uuega tehakse koostööd, kuid seda ei võeta omaks.²¹

Sedalaadi identiteedisuundumus seostus suurel määral Vene kodakondsusega, mille omanikke iseloomustas väike huvi Eestis toimuva vastu, nõrk eesti keele oskus,

kahtlus Eesti tuleviku turvalisuse suhtes ja keskmiselt madalam sallivus. Vene kodanikke oli perioodi lõpuks venekeelsete seas 18%. Umbes samas suurusjärgus oli venekeelsete hulgas neid, kes toetasid seisukohta, et kindlasti tuleks eestlastega poliitilise võimu pärast võidelda.²²

Valdava osa venekeelsete jaoks jäi aga põhiliseks identiteedistrateegiaks privateerimine, st identiteedi väljendamine perekondlikus ja sõpruskondlikus ringis. Olulisel määral toetas seda trendi Eesti arengu jõudmine tarbimisele orienteeritud infoühiskonda.²³

2000–2004: integratsioon tarbimisindividualismi põhjal

Eelmise perioodi integratsioonialase optimismi sümboliks võiks pidada 2000. aastal ilmunud sotsiaalreклаami “Palju toremaid inimesi”. Uus periood toetas isiksusekeskset lähenemist Lääne individualistliku tarbimisühiskonna väärtuste üha tildisema omaksvõtuga, mida omakorda soodustas ja innustas Eesti kiire majanduskasv.

¹⁸ J. K r u u s v a l l, Integratsioonist arusaamine Eesti ühiskonnas. Sealsamas, lk 15.

¹⁹ T. T a m m p u u, Sallivus ja rahvussuhted eestikeelses ajakirjanduses, lk 3.

²⁰ V. J a k o b s o n, Civic, political and ethno-cultural collective identities constructed in the Russian press of Estonia since 1947. Rmt-s: The challenge of the Russian minority: Emerging multicultural democracy in Estonia. Toim. M. Lauristin, M. Heidmets. Tartu, 2002, lk 175–184; T. V i h a l e m m, On the perspectives of identity formation among Estonian Russians. Sealsamas, lk 219–223.

²¹ J. T o d d, Social transformation, collective categories, and identity change.

²² I. P e t t a i, Eestlaste ja mitte-eestlaste integratsiooniparadigma, lk 93.

²³ M. L a u r i s t i n, P. V i h a l e m m, Sissejuhatus: Uurimuse “Mina. Maailm. Meedia” metodoloogias ja tähendusest. Rmt-s: Eesti elavik 21. sajandi algul: Ülevaade uurimuse “Mina. Maailm. Meedia” tulemustest. Toim. V. Kalmus, M. Lauristin, P. Pruulmann-Vengerfeldt. Tartu, 2004, lk 23–28.

Eriti eredalt haarasid muutused noori. Vanematest earühmadest eristas neid majandusliku kindlustatuse ja heaolu kõrgem väärtustamine ning orienteeritus huvitavale elule ja enesekehtestamisele. Jõukuse saavutamine oli ihaldusväärne eesmärk laiemaltki, see tõusis statistiliselt oluliselt esile just Teise Eesti ja venekeelsete vastajate väärtushinnangutes – selles väljendus ideaal, mille poole püüeldi. Kui 90ndate alguses väärtustasid eestlased võimu ommist ja enesekehtestamist märksa enam kui venekeelsed, siis 2003. aastal enam eestlaste ja venekeelsete vahel siin olulisi erinevusi ei olnud.²⁴ Need muutused näitasid, et venekeelsed olid asunud ennast Eesti ühiskonnas teostama, taotledes eestlastega samu väärtusi – jõukust ja head elu.

Need väärtusnihked annavad märku privatiseeriva identiteedi nõrgenemisest ja integreerivate trendide tugevnemisest venekeelsete identiteedis. Eestlaste puhul olid väärtusmuutused küll väiksemad, kuid individualistlike ja tarbijalike väärtuste osakaalu suurenemine tähendas ka eestlaste puhul identiteedinihkede – vastandavalt identiteedilt integratiivse suunas. Seega, identiteedinihe toimus mõlemas rahvusrühmas ja uus kujunev identiteet sisaldas mõlema rühma jaoks uusi elemente (individualism, tarbijalikkus), samas kui osa endisi tunnuseid (etnilisus, traditsioonid) muutus vähem oluliseks. Nii soodustasid need väärtusnihked tärkava riigiidentiteedi kujunemist, mis pakkus samastumisvõima-

lusi nii eestlastele kui ka venekeelsetele. Suures osas langesid need muutused ühte riikliku programmi “Integratsioon Eesti ühiskonnas 2000–2007” eesmärkidega.

Olulisel määral kahanes sellel perioodil eestlaste ohutunne vene keele kasutuse ja venekeelsete suure hulga pärast Eestis. Neid märkis rahvuse tulevikku ohustava tegurina vaid 11 ja 16% eestlastest vastajaid. Samas märgiti inglise keele pealetungi, uusimmigrantide võimalikku saabumist, rahvustunde nõrgenemist ja väljarännet eestlaste poolt ohtudena palju sagedamini.²⁵

Uute üleilmastumisest tingitud ohtude tajumine tekitas rahvuslikes ringkondades katseid identiteeti tugevdada: loodi uusi organisatsioone nagu Eesti Keele Kaitse Ühing (1999) ja Eesti Klubi (2003), “Eesti keele arendamise strateegiasse” (2004) planeeriti riikliku programmi “Eesti identiteet” algatamine jms. Samalaadsed hirmud tekkisid ka venekeelsete konservatiivsemas tiivas, kui märgati, et globaalne tarbimiskultuur muudab inimesi, eriti nooremat põlvkonda väärtushinnangute poolest eestlastega üha sarnasemaks ja ilmselgelt soodustab venekeelsete kokkukulamist eestlastega.

Kuid püüdlused rahvuslikku mobilisatsiooni saavutada ei tekitanud erilist resonantsi: poliitiline peavool ja avalik arvamus hirne ei jaganud, toetus konservatiivsetele ja marurahvuslikele erakondadele oli väga madal niihästi eestlaste kui ka venekeelsete

²⁴ V. K a l m u s, T. V i h a l e m m, Eesti siirdekultuuri väärtused. Sealsamas, lk 39.

²⁵ J. K r u u s v a l l, Hinnangud lõimumise edukusele, tulevikuohud ja tõrjuva suhtumise ilmingud. Rmt-s: Integratsiooni monitooring 2005: Uuringu aruanne. Tallinn, 2006, lk 48.

seas. Olulised olid majanduslikud eesmärgid ja liitumine Euroopa Liiduga, valitses liberalistlik eduideoloogia. Üldisemat ühiskondlikku diskussiooni tekitas Teise Eesti kujund ja emapalk, kuid ka viimase puhul oli kesksel kohal sotsiaalse võrdsuse printsiip hüvitise maksmisel, mitte rahvuslust puudutavad küsimused.

2004–2007: integratsioonihirm

2004. aasta detsembris toimunud BNS/ Faktumi uuringu järgi olid selle aasta kolm olulisemat sündmust Eesti elanike silmis liitumine NATO ja Euroopa Liiduga ning Lihula samba teisaldamine. Need löidki konteksti, mille taustal hakkasid arenema uued suundumused identiteedipoliitikas.

2004. aastaks oli hirm etniliste identiteetide nõrgenemise pärast muutunud radikaalrahvuslikes ringkondades akuutseks ja otsiti aktiivselt viise, kuidas tõsta rahvuslikku mobilisatsiooni. Matthew J. Hornsey ja Michael A. Hogg väidavad, et identiteeditunnuste hägustumisest tingitud ohustatuse tunne on tähtis põhjus rühmadevaheliste konfliktide tekkeks olukorras, kus need rühmad mõningate tunnuste järgi on sama kõrgema kategooria alarühmad. Rahvuskonflikt on sellises olukorras efektiivseim viis, mis viib rühmadevaheliste piiride teravnemisele ja identiteedi prototüüpse osa selgemale markeerimisele.²⁶ Võimaluse konflikti loomiseks pakkus

Lihula samba läbimõtlematu kõrvaldamine.

See sündmus kutsus eestlaste seas esile tugevat vastukaja: ka need, kellele Lihula samba ideoloogiline sisu ja esteetiline vorm ei olnud vastuvõetavad, tajusid selle kõrvaldamist võimupoolse ebaõiglusena. Eestlaste rahvuslikumas tiivas aga mõjus valitsuse teguviisi lausa solvavana, sest pronkssõduri suhtes ei olnud võimud aastaid midagi ette võtnud. Lihula sammas sai seega ajendiks sammas-samba-vasturetoorika tekkimisele.

See omakorda aitas aktiveeruda venekeelsetel marurahvuslastel. 2005. aasta kevadel kurtis Klenski teleintervjuus, et vene kogukond on hakanud assimileeruma ja väike pomm pronkssõduri juures oleks suurepärase võimaluse vene kogukonna mobiliseerimiseks. Nende püüdlusi toetas rida vandaalitsemissi Tõnismäel jt nõukogude monumentide vastu.

Sündmuste arengut mõjutas oluliselt ka Venemaa identiteedipoliitika, milles Suure Isamaasõja võit tõusis 50. aastapäevaga seoses keskseks teemaks ja on praegu ilmselt vene identiteedi tähtsamaid rahvusliku uhkuse allikaid. See on oluline nihe, mis mõjutas ka Eesti venekeelsete identiteedi dünaamikat: kui 90ndate algul ei pidanud Eesti venekeelsed vene ajaloosündmuse oma identiteedi seisukohalt kuigivõrd oluliseks, siis viimastel aastatel on see ajalooseik muutunud venekeelse kogukonna positiivse enesekuvandi keskseks elemendiks.

Mida olulisemaks pronkssõdur muutus

²⁶ M. J. H o r n s e y, M. A. H o g g, Assimilation and diversity: An integrative model of subgroup relations. *Personality and Social Psychology Review*, 2000, kd 4, nr 2, lk 143–156.

venekeelsete identiteediloomes, seda rohkem nõudsid eesti marurahvuslased selle kõrvaldamist, kuid avalik arvamus oli siiski üsna leige. Hoiaku muutmiseks oli vaja puudutada eestlaste rahvuslikku uhkust. Pärast pronksiööd tunnistas Jüri Böhm, et 2006. aastal mindi rahvuslipuga Tõnismäele just selleks, et lasta seda seal häbistada, äratamaks eesti rahvas, kes on heaolüühiskonna poolt uimastatud.²⁷

Kuigi mõlema poole aktivistide rühmad olid ja on suhteliselt väikesearvulised, võimendus nende omavaheline identiteedidialoog märgatavalt meedias. Põhimõtteliselt kujunes välja paradoksaalne olukord, kus ühiskonna marginaalsetel rühmadel tekib reaalne võimalus kutsuda esile olulisi nihkeid enamuse hoiakutes ja väärtustes.²⁸ Eesti poliitikas tähendas see jõudmist olulisse valikupunkti – kuni selle ajani puudus probleemi lahenduse suhtes seisukoht.

Pronkssõduri teiseldamisega saavutasid mõlema poole marurahvuslased vähemalt osaliselt oma eesmärgi – rahvuslik eristumine kasvas. Kui võrrelda erinevaid identiteediorientatsioone eestlaste ja venekeelsete seas 2002. aastal²⁹ ja 2007. aasta suvel,³⁰ siis mõlemas rühmas on toimunud nihe vastandumise suunas. Kui 2002. aastal oli selgelt vastanduva identiteediga eestlasi 19%, siis pronksiöö järel oli nende hulk

tõusnud 23,3 protsendini. Integriitvset identiteeti kandvate eestlaste hulk kahanes 53 protsendilt 2002. aastal 36 protsendini. Oluliselt suurenes nende hulk, kes on küll valmis venekeelsete olemasolu taluma, kuid ei soovi nendega kokku puutuda. 2002. aastal oli selliseid eestlaste hulgas 28%, 2007. aastal 40%.

Venekeelsete seas kasvas integratsioonis tõejuvalt suhtujate hulk 34 protsendilt 39 protsendini ja integriitvsete osa kahanes 46 protsendilt 27 protsendini. Kuigi otseselt vastanduva identiteedi kandjate osakaal ei tõusnud aprillisündmuste tagajärjel palju, suurendab olukorra määramatust tuntuvalt ka nende hulk, kes on edaspidise arengu suhtes kahtleval positsioonil – eestlaste seas on neid 40% ja venekeelsete hulgas 33%. Kui vaadelda suundumuste osakaalu Eesti ühiskonnas tervikuna, siis on kahtlejaid praegu 38% (vastandujaid 29% ja pooldajaid 33%). See 38% kahtlejaid peegeldabki Eestis kujunenud vastuolu viimase 15 aasta kiire ühiskondliku arengu ja sellele arengule kitsaks jäänud ideoloogilise süsteemi vahel.

Seega ei ole praeguse identiteedikriisi põhjuseks mitte vene kogukonna integreerimatuses tingitud ebalojaalsus Eesti suhtes, sest täiesti lõimumata on neist ca 7,5%,³¹ vaid see, et 2/3 eesti venekeelseist on Eestiga keskmiselt või tugevasti lõi-

²⁷ U. E. L i i v, Pronksiöö: Vene mäss Tallinnas. Dokumentaalfilm. 2007.

²⁸ Vt M. A. H o g g, S. A. R e i d, Social categorization and human communication: The social identity perceptive and group norms. *Communication Theory*, 2006, kd 16, lk 7–30.

²⁹ I. P e t t a i, Eestlaste ja mitte-eestlaste sallivustüpoloogia. Rmt-s: Integratsioon Eesti ühiskonnas. *Monitoring 2002*. Tallinn, 2002, lk 25–41.

³⁰ M. L a u r i s t i n, Eesti ühiskonna valmisolek integratsiooniks. Rmt-s: Eesti inimarengu aruanne 2007. Tallinn, 2008, lk 81–86.

³¹ Sealsamas.

munud, Eesti elulaadiga kohanenud, aksepteeritud eestlaste kehtestatud mängureeglid, saanud kodakondsuse ja omandanud eesti keele, kuid see ei ole toonud kaasa nende staatuse tõusu Eesti ühiskonnas.

Viimased uuringud näitavadki, et materiaalse heaolu ja enesekehtestamisega seotud väärtused on venekeelsete seas 2005. aastaks oluliselt kõrgemale tõusnud kui eestlaste seas.³² Tuletan meelde, et 90ndate alguses jäid nad selles osas eestlastele oluliselt alla, ja sajandivahetuseks olid tõusnud samale tasemele. Seega Nõukogude Liidu kollapsile järgnenud identiteedi privatiseerumise periood venekeelsete kogukonnas on läbi, suur osa venekeelseid on orienteeritud integratiivsele identiteedile, soovivad end Eestis teostada, kuid Eesti konservatiivne vastandumist rõhutatav identiteedipoliitika ei jäta neile selleks võimalust. Neil on moraalne õigus küsida: millega ma olen sellise kohtlemise ära teeninud?

Niisiis vajab Eesti uut ideoloogilist alust, mis sätestaks, kes me oleme, kust tuleme, kuhu läheme, millised on Eestis elavate rahvusrühmade omavahelised suhted ja staatus. Eelkõige puudutab see venekeelse vähemuse rolli ja staatust Eesti ühiskonnas, muidu asendub integratiivne suundumus venekeelse kogukonna identiteedis paratamatult vastanduvaga.

Venekeelne kogukond kui siirdevähemus

Kaasaegne vähemusõiguste teooria tunneb üldiselt kaht tüüpi vähemusi – immigrantlikud vähemused ja põlisvähemused. Kogu Euroopa vähemusõiguste juriidiline süsteem põhineb sellel vastandusel – õigused on tagatud põlisvähemustele ja keeltele, immigrantidel ja nende keeltele pole õigusi. Teoreetikud on märkinud, et N. Liidu lagunemise järel tekkinud venekeelsed vähemused ei ole põlisvähemused, sest nad tekkisid ebaseadusliku kolonisatsiooni tulemusel, aga tegu pole ka sõna tavalises tähenduses immigrantvähemustega, mis tekivad majanduslikel põhjustel teadlikult teise riiki suundunud sarnase etnilise taustaga inimestest.³³ Seni on puudunud sobiv sisuline mõiste N. Liidu lagunemise järel tekkinud vähemuste ja nende staatuse kirjeldamiseks.

Nüüd, kus nende tekkest on möödunud üle 15 aasta, on sellele küsimusele kergem vastata. Kui vaatame tagasi kas või Eesti venekeelse vähemuse arengule mainitud perioodi jooksul, siis oleks üsna põhjendatud nimetada neid siirdevähemuseks – vähemuseks, kes ei ole küll põlisvähemus, kuid on ajalooliselt teel selles suunas, et kujuneda põlisvähemuseks.

Kui migrantvähemusi iseloomustab (vähemalt Euroopa kontekstis) enamasti sihtriigi kodakondsuse puudumine, suur

³² T. V i h a l e m m, Kultuurierinevused: identiteet ja väärtused. Rmt-s: Eesti inimarengu aruanne 2007, lk 67–72.

³³ Vt W. K y m l i c k a, Eesti integratsioonipoliitika võrdlevas perspektiivis. Rmt-s: Integratsioonimaastik – ükskõiksusest koosmeeleni, lk 29–55.

rassiline erinevus enamusrahvast, ajaloolise ja kultuurilise traditsiooni puudumine sihtriigis, suured erinevused põhirahvast kultuuritavades ja väärtustes, madal ja sageli stigmatiseeritud staatus, madal lõimitus ja keeleoskus, siis põlisvähemused on harilikult riigi kodakondsed, põhirahvaga rassiliselt lähedased, neil on pikaajaline kultuuritraditsioon ja ajalooline side oma elukohaga, nad on väärtussüsteemilt ja hoiakutelt põhirahvaga sarnased, nad on üldiselt lojaalsemad oma riigi suhtes ning nende kultuuril on sageli ka riigipoolne tunnustus.

Kui vaatleme tänapäeva venekeelset vähemust Eestis, siis on venekeelsed mainitud tunnuste järgi palju lähemal tüüpilisele põlisvähemusele kui migrantvähemusele: üle poole neist on Eesti kodanikud, nad on kultuuriliselt ja hoiakute poolest eestlastega sarnased, neil on üle poole sajandi pikkune katkestamatu ajalugu Eestis ühes sajandipikkuste kultuuriliste sidemetega, nad on kommete ja välimuse poolest eestlastega sarnased, kaks kolmandikku neist räägib eesti keelt – ja mis seal salata, keele- ja identiteedivahetus on nende jaoks Eestis juba reaalne oht nagu paljudele Euroopa põlisvähemustele omal maal.

Järeldused

Eesti venekeelse kogukonna tunnustamine siirdevähemuseks tähendaks, et tunnusta-

taks nende õigust põlisvähemustele kehtivatele õigustele siis, kui siirdeperiood on läbitud. Siin tuleb esile siirdevähemuse mõiste tulevikku suunatud ja programmi-line iseloom. Kui saavutatakse konsensus, et venekeelne kogukond on siirdevähemus, siis on võimalik kokku leppida põlisvähemuseks tunnustamise tingimustes, teiselt poolt sellega kaasnevates õigustes ja riigipoolses toetuses. Programm peaks olema realistlik, st see peaks sisaldama lõimituse arengu etapilisi eesmärke, millega kaasneb õiguste suurendamine, nii et siirdevähemusel oleks võimalik alustada oma rahvusliku ülesehitustööga. Sisuliselt peaks olema tegu umbes samalaadse protsessiga, mille Eesti jt uued EL liikmesmaad läbisid liitu kandideerimisel. Eesmärk saavutati, kui selleks kehtestatud tingimused olid täidetud.

Rahvusvaheline seadusandlus pakuks selle jaoks ka üldtunnustatud raami – Euroopa regionaal- ja vähemuskeelte harta, millega liitumisel Eesti saab ametlikult tunnustada venekeelset kogukonda Eesti põlisvähemusena ning võtta endale kohustusi selle kultuuri ja keele kaitseks. Et harta eeldab niihästi allakirjutamist kui ka ratifitseerimist, siis saaks dokumendi allkirjastamisega fikseerida siirdeperioodi läbimisega tagatavad õigused, ja kui see periood on edukalt läbitud, siis tähistaks dokumendi ratifitseerimine riigikogus venekeelse kogukonna põlisvähemuse-staatusse seaduslikku tunnustust.